

Tomáš Katrňák: Spříznění volbou?

SLON, Praha, 2008, 240 s.

Po knihách *Odsouzení k manuální práci* (2004) a *Třídní analýza a sociální mobilita* (2005) sa Tomáš Katrňák k téme sociálnej mobility a reprodukci sociálnych nerovností vracia aj vo svojej najnovšej práci. Tentoraz prichádza s výrazne empiricky ladenou analýzou uzatváraných sobášov v českej spoločnosti, v ktorej si kladie otázku, či a do akej miery prispieva manželská homogamia a heterogamia k pretrvávaniu štruktúry českej spoločnosti z generácie na generáciu.

Po relatívne stručnom teoretickom ukotvení problematiky skúmania manželskej homogamie, ktorú definuje ako jednu z osí sociálnej štruktúry spoločnosti v prvej časti prvej kapitoly, vedie autor čitateľa v nasledujúcich kapitolách množstvom grafov a tabuliek, v ktorých predstavuje odlišné typy partnerskej homogamie a heterogamie v českej spoločnosti. Pri vekovej homogamii pracuje s obdobím 1950 – 2004, pri vzdelanostnej homogamii analyzuje roky 1976 – 2004, pri zamestnaneckej homogamii obdobie r. 1955 – 1985 a pri sídelnej homogamii obdobie r. 1994 – 2004. Autor sa opiera výlučne o dáta z matrik, ktoré obsahujú údaje o všetkých uzatvorených sobášoch v danom roku. Dáta, s ktorými autor pracuje, však určujú nielen skúmané časové rozpätie jednotlivých druhov homogamie (čo je pochopiteľné), ale aj štruktúru knihy a autorovu argumentáciu (čomu by sa dalo vyhnúť).

Keďže členenie knihy určujú použité dáta, nachádzame v knihe kapitolu venujúcu sa vekovej homogamii a jej vývoju v rokoch 1950 – 2004 (kapitola 2), ako aj kapitolu 5, ktorá sa tiež zaoberá faktormi vekovej homogamie. Hoci je toto rozdelenie logické z pohľadu použitých dát (pre obdobie r. 1994 – 2004 má autor k dispozícii podrobnejšie údaje o sobášoch, ktoré mu umožňujú sledovať aj súvislosti, ktoré dáta za obdobie r. 1950 – 1993 nezachytávali), z pohľadu čitateľa a plynulosti autorovej argumentácie by bolo na zváženie spojenie týchto kapitol, prípadne aspoň ich zaradenie za sebou. Podobné tvrdenie platí pre kapitoly venujúce sa vzdelanostnej homogamii (kapitoly 3 a 6).

Ako už bolo uvedené, gro Katrňákovej práce predstavuje narábanie s kvantitatívnymi údajmi o uzatvorených sobášoch, ktoré zhromažďujú matričné úrady. Kto pozná autorove práce, toho určite neprekvapí, že pre dáta, ktoré má k dispozícii (kontingenčné tabuľky), používa ten najmodernejší analytický nástroj a síce log – lineárne modelovanie (prípadne logistickú regresiu). Hoci nie je jasné, či je možné v tomto prípade hovoriť o horúcej metodologickej novinke vzhľadom na to, že vo svete použitie týchto metód siaha do sedemdesiatych rokov, v rámci československej sociológie ide o prejav vysokého metodologického štandardu práce. Kladne treba hodnotiť aj to, že všetky analyzované dáta sú k dispozícii aj na autorovej www stránke.

Hlavné myšlienky z jednotlivých kapitol zhrňuje autor v závere práce, keď konštatuje, že šance na vzdelanostnú alebo sídelnú homogamiu sú v českej spoločnosti výrazne vyššie ako šance na vzdelanostnú alebo sídelnú heterogamiu. Čím neskôr sa ľudia v Českej republike vydávajú, alebo ženia, tým vyššia je šanca, že ich partner bude vekovo odlišný. S rastúcim sobášnym vekom rastú šance muža na vekovo mladšiu partnerku. Podobne aj s rastúcim sobášnym vekom ženy rastú jej šance na mladšieho partnera, hoci menej výrazne ako u mužov. Vyšší sobášny vek tiež zvyšuje šancu na vzdelanostne odlišného manžela či manželku. Podľa Katrňáka najvyššie šance na vzdelanostnú homogamiu majú slobodní snúbenci s veľmi vysokým alebo s veľmi nízkym vzdelaním. Podobne je to v prípade zamestnaneckej homogamie – najvyššiu šancu na homogamné manželstvo majú v tomto prípade ľudia z oboch okrajov škály prestíže zamestnaní.

Na základe týchto svojich zistení autor prichádza k potvrdeniu východiskovej tézy práce, že rôzne formy manželskej homogamie sú jedným z mechanizmov, ktoré prispievajú ku konštituovaniu a pretrvávaniu systému sociálnej stratifikácie v Čechách. Charakteristické pre autorovu mierne monotónnu interpretáciu výsledkov je, že alternatívne rozprávanie, ktoré môžeme z dát čítať, necháva nepovšimnuté. Ide o to, že analýza v takmer všetkých kapitolách viac či menej výrazne naznačuje, že sociálna konštrukcia „ideálneho / vhodného“ partnera je pre muža a pre ženu odlišná. Túto skutočnosť si autor všíma len pri vekovej homogamii, keď hovorí o vekovo tradičnom (muž starší ako žena) a vekovo netradičnom (žena staršia ako muž) sobáši. V prípade vzdelanostnej homogamie už o tradičnej a netradičnej homogamii nehovorí, hoci dáta naznačujú, že v situácii vysokých nepomerov medzi mužmi a ženami v rovnakých vzdelanostných kategóriách rastie výskyt sobášov, kde je vyššie vzdelaný muž a naopak klesá podiel sobášov, v ktorých má vyššie vzdelanie žena. (s. 81) Inými slovami je veľmi pravdepodobné, že aj v prípade vzdelanostnej heterogamie existuje niečo ako „tradičná“ (muž vzdelanejší ako žena) a netradičná (žena vzdelanejšia ako muž) heterogamia. Z tohto

zistenia následne vyplývajú závery o rodových očakávaniach v partnerskej dvojici, o koncepte *normálneho* manželstva. Existujú výskumy partnerských preferencií, ktoré by tento rozdiel vedeli demonštrovať. Hoci je rozhodnutie autora interpretačne sa nevenovať sociálnej konštrukcii primeraného partnera pre ženy a pre mužov legitímne, danú tému v interpretácii úplne ignorovať nepovažujem za vhodné.

S touto výhradou súvisí aj ďalšia poznámka. Autor na viacerých miestach knihy pracuje s pevne definovanými vekovými kohortami snúbencov. Ak však zoberieme do úvahy meniaci sa priemerný vek muža a ženy pri prvom sobáši, bolo by možno lepšie pracovať s vekovými kohortami definovanými relatívne ako „mladí snúbenci“, „starší snúbenci“ a podobne. V roku 1950 by tak do kategórie mladí snúbenci patrili napríklad snúbenci vo veku 18-20 rokov, v roku 2004 už snúbenci vo veku 24-26 rokov. Sociálnemu konštruovaniu nepodlieha totiž len predstava, že „normálne“ je, ak je v manželstve muž starší ako žena, ale aj to, kedy je ten pravý a kedy najvyšší čas na sobáš. Autor sa tiež argumentačne nevysporiada s faktom klesajúcej sobášnosti a rastúceho počtu detí narodených mimo manželstva (v ČR roku 2005 31,8 %). Čo to pre jeho analýzu a pretrvávajúcu sociálnu štruktúru znamená? Čo ak je úroveň sobášnosti v odlišných vrstvách spoločnosti odlišná? Ak manželstvá v roku 1950 predstavujú takmer reprezentatívnu vzorku vznikajúcich rodín, v roku 2004 to už nemusí platiť. Je táto vzorka stále reprezentatívna? S týmito premenami, hoci sú banálne známe, autor vôbec nepracuje, čo je podľa môjho názoru škoda.

Celkovo môžeme povedať, že autor, hoci v prvej kapitole (s. 27) správne rozlišuje medzi štrukturálnymi (možnosti a príležitosti uzavrieť sobáš s konkrétnym mužom a ženou) a sociálnymi faktormi (sociálne bariéry medzi skupinami žien a mužov na sobášnom trhu), ktoré ovplyvňujú voľbu partnera, pri interpretácii na prítomné štrukturálne faktory upozorňuje len okrajovo alebo nedostatočne. Nerobí tak napríklad pri analýze homogamie a heterogamie z hľadiska vzdelania, veľkosti sídla (nedozvieme sa nič o tom, ako a či sa v Čechách zmenila štruktúra sídiel) či pri analýze zamestnaneckej homogamie. Neupozorňuje ani na možné kvalitatívne zmeny v reálnom statuse zodpovedajúcom určitému stupňu vzdelania či povolania, hoci je veľmi pravdepodobné, že napr. status vysokoškolačka alebo roľníka v roku 2004 je zásadne odlišný ako v roku 1950.

Napriek výhradám predstavuje Katrňáková práca zaujímavý príspevok k štúdiu reprodukcie sociálnej štruktúry hlavne svojím vyčerpávacím spracovaním vývoja manželských zväzkov za polstoročie v českej spoločnosti a zároveň prináša mnoho podnetov pre sociológiu rodiny, ale aj pre genderový výskum.

Miloslav Bahna